

*Middeleeuwse
geschiedenis van
de Lage Landen* **DE**
SAKSEN

Luit van der Tuuk

Luit van der Tuuk

**DE
SAKSEN**

*Middeleeuwse geschiedenis
van de Lage Landen*

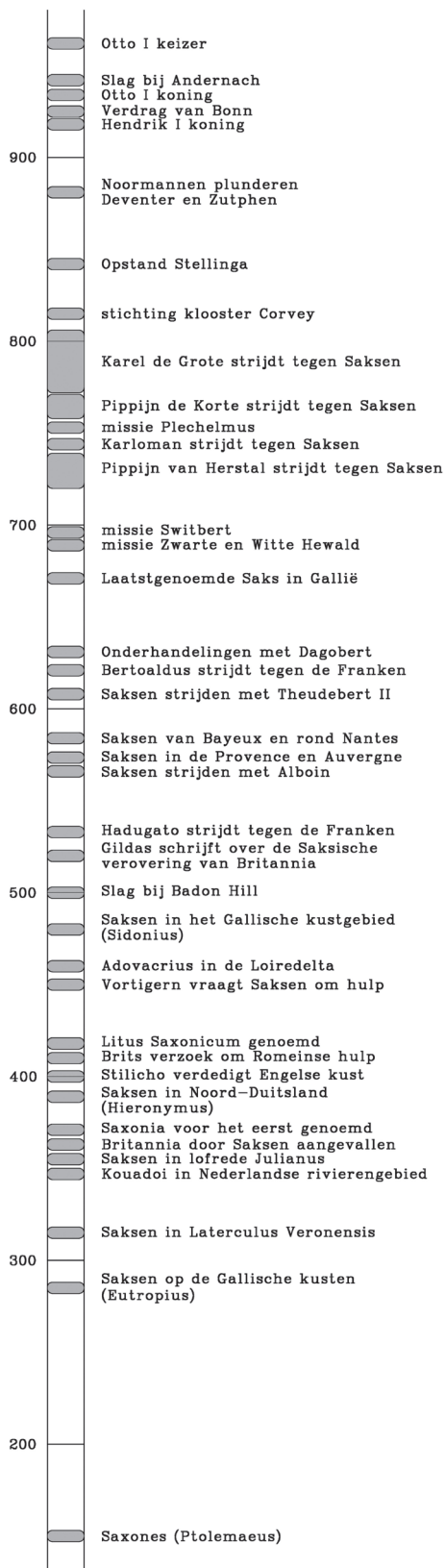
Uitgeverij Omniboek

Inhoud

Saksen: een kneedbaar begrip	9
Inleiding	11
1. Van piraten tot kolonisten: Saksen in de klassieke oudheid	20
De vroegste berichten	20
Overzeese plunderaars	23
<i>Litus Saxonicum</i>	26
Gekromde Saksische galeien	29
De westelijke kusten	32
De Noord-Duitse Laagvlakte	35
Bructeren en Chamaven	38
2. Saksen in Groot-Brittannië	42
Wolven in de schaapskooi	42
Als de Babyloniërs in Judea	47
Vortigern, Hengest en Horsa	52
Saksische hegemonie	56
Etnische zuiveringen?	60
Genetisch onderzoek	64
Remigratie naar het vasteland	70
3. Ondertussen op het vasteland	75
Hadugato	76
Alexander de Grote en andere fantasieën	82
Vrouwenrovende barbaren	87

Tribuutplichtige Saksen	92
Zwarte Hewald en Witte Hewald	96
Meer Frankische agressie	99
4. De Saksische samenleving	105
Liafwin	106
Saksen als Filistijnen	110
Standenmaatschappij	114
5. De Frankisch-Saksische oorlogen	118
Bandeloos hardnekkige ontrouw	120
De Irminsul	125
Westfalen, Engern en Oostfalen	129
Brandende rode schilden	134
Inlijving in het Frankische rijksverband	137
Widukind	141
Bestuurlijke indeling en wetgeving	147
Bloedbad van Verden	152
6. Kerstening en volledige onderwerping	156
Afgodencultus	157
Saksisch-Friese revolte	162
De onderwerping van Widukind	165
Misoogsten en een coupoging	169
Saksen achter de Elbe	173
De paus in Paderborn	180
Sporen van Liudger	186
Massadeportatie	193
7. Tekenen van een groepsidentiteit	198
Springplank voor verdere veroveringen	198
De zoon van een Saksische geitenhoeder	207
Anskar en Rimbart	215
De opstand van de Stellinga	219

8. Van groepsidentiteit tot collectief bewustzijn	227
De Hamalandse graven en het klooster Werden	228
Everhard de Saks	232
De opkomst van het Saksische koningshuis	241
<i>Burgenordnung</i> en boerenkrijgers	247
Otto de Grote	253
9. Tot slot: Wil de echte Saks opstaan?	260
Noten	265
Bronnen	282
Literatuur	291
Verantwoording van de illustraties	301
Personenregister	302
Plaatsnamenregister	310

Saksen: een kneedbaar begrip

Traditioneel werd Nederland verdeeld in een Frankisch, een Fries en een Saksisch gebied, waar in de vroege middeleeuwen drie volken met elk een eigen sociaal-culturele identiteit leefden. Deze classificatie ziet er weliswaar overzichtelijk uit, maar is grotendeels achterhaald. De realiteit is niet zo eenduidig, want bevolkingsgroepen waren, anders dan lange tijd werd voorgespiegeld, verre van statisch en homogeen en zijn daardoor niet zo eenvoudig te categoriseren. Dat geldt zeker ook voor de vroegmiddeleeuwse Saksen, het onderwerp van dit boek.

Het Saksische deel van Nederland, dat tegenwoordig nog herkenbaar is in het Nedersaksische taalgebied in het oosten van ons land, vormt slechts de westelijke uitloper van een veel grotere streek in de Noord-Duitse Laagvlakte. Die komt in grote lijnen overeen met het gebied tussen de Rijn en de Elbe dat Karel de Grote in de laatste decennia van de achtste eeuw veroverde en waar volgens Frankische geschiedschrijvers de Saksen woonden. Het volk dat de Franken hier aantreffen, heeft echter nooit een eenheid gevormd, niet in etnische en ook niet in politieke zin. Pas in de loop van de negende eeuw begon er iets te ontstaan dat we als een Saksische identiteit kunnen beschouwen.

De bewoners van de Noord-Duitse Laagvlakte waren echter niet de enigen die in vroege historische bronnen Saksen genoemd worden. We komen in verschillende perioden op meerdere plaatsen in West-Europa bevolkingsgroepen tegen die als zodanig bestempeld werden. Niets blijkt zo kneedbaar als het begrip 'Saksen' dat we in vroegmiddeleeuwse geschriften tegenkomen. In dit boek probeer ik

deze schier onontwarbare knoop te ontrafelen, voordat ik me concentreer op de bevolking van het Noord-Duitse gebied en de aangrenzende streken in Oost-Nederland.

Welbeschouwd werden de vroegmiddeleeuwse Saksen door buitenstaanders 'uitgevonden'. Hun vroege geschiedenis werd pas achteraf gefabriceerd en eigenlijk is het onmogelijk een boek te schrijven over een niet-bestaand volk. Dat ik dat toch heb kunnen doen, komt omdat ik stilzwijgend hun vroege bestaan als een onbestemde eenheid heb aangenomen, zelfs als gaandeweg blijkt dat dit niet het geval was. Ik blijf dus het begrip 'Saksen' gebruiken in plaats van voortdurend een hinderlijk lange beschrijving te geven van de bevolking van een specifiek gebied met een onbekende of hoogstens vaag te identificeren afkomst. En dat geldt zelfs voor de titel van dit boek.

Driebergen, februari 2024

Inleiding

In de negentiende eeuw, tijdens de hoogtijdagen van het nationalisme, ontstond in het pasgevormde Duitse Keizerrijk een groeiende behoefte aan het construeren van een nationale identiteit die haar oorsprong vond in het rijk van keizer Karel de Grote. Deze gevierde vorst werd door zijn verovering van het Saksische grondgebied beschouwd als de grondlegger van Duitsland. Dit territorium lag voornamelijk binnen Pruisen, de dominante deelstaat in het nieuwe Duitse Rijk. Daardoor speelde Saksen een cruciale rol in de opkomst van het moderne Duitsland. De geschiedenis van het Saksische volk werd opgeëist als een integraal onderdeel van de Duitse historie, waarbij de Saksen werden voorgesteld als de oorspronkelijke Duitsers. Nog altijd wordt Duitsland in een taal als het Fins aangeduid met *Saksa* en in het Estisch met *Saksamaa*.

In het laatste kwart van de negentiende eeuw werd de palts van de middeleeuwse keizer Hendrik II en zijn opvolgers in Goslar grotendeels herbouwd. Op de wanden schilderde Hermann Wislicenus taferelen uit de roemrijke Duitse geschiedenis. Zijn werk *Karel de Grote vernietigt de Saksische Irminsul* beeldde de gebeurtenis af die beschouwd werd als de geboorte van wat later bekend zou worden als het Duitse Keizerrijk. De doop van de Saksische rebellenaanvoerder Widukind werd op bescheidener wijze in een kleinere schildering weergegeven.

Na de Eerste Wereldoorlog werd de figuur van Karel de Grote gedgegradeerd tot de oorlogszuchtige aanstichter van vele bloedige conflicten met de dappere Saksen, terwijl Widukind vooral binnen kringen

De grotendeels herbouwde keizerlijke residentie in Goslar, een monument ter ere van het trotse Duitse verleden.

van nationaalsocialisten tot held van het Eerste Rijk werd verheven. In de nasleep van de Tweede Wereldoorlog beschouwden de communisten van de DDR de opstandige Saksen uit de negende eeuw, die we in dit boek als Stellinga zullen tegenkomen, als kameraden die het juk van de Frankische overheersers – lees: het kapitalistisch imperialisme – hadden afgeschud.

Het perspectief op de geschiedenis van de Saksen heeft dus lange tijd gedobberd op de golven van uiteenlopende politieke stromingen. Dit heeft geleid tot een relatief late opkomst van een meer neutrale en wetenschappelijke interesse van Duitse historici in hun vroege geschiedenis. Ongeveer 25 jaar geleden markeerde een nieuwe interpretatie van de beschikbare bronnen het begin van een nieuwe fase van de *Sachsenforschung*, het onderzoek naar de Saksen. Historici als Matthias Springer lieten weinig heel van de legendevorming rond de opkomst van het Saksische volk.¹

In de voetsporen van deze geschiedvorsers gaan we op zoek naar dit volk. Opvallend genoeg stuiten we daarbij op de bewoners van drie heel verschillende gebieden die in de vroege middeleeuwen allemaal Saksen genoemd werden. Zij spraken Germaanse dialecten en be-

woonden niet alleen de Noord-Duitse Laagvlakte, maar ook de Atlantische kust van Gallië en delen van Groot-Brittannië, waar Saksische migranten met onduidelijke herkomst waren neergestreken.

We volgen hen vanaf het moment dat ze in de eerste eeuwen van onze jaartelling in Romeinse verslagen als overzeese piraten opdrukten tot aan de periode waarin Saksische leiders in de tiende eeuw als vorsten van het ontluikende Duitse koninkrijk een leidende rol op het Europese politieke toneel gingen spelen.

Dat is geen gemakkelijke opgave, want de schaarse bronnen die ons zijn overgeleverd, zijn voornamelijk afkomstig van buitenstaanders als de Romeinen en de Franken. Die beoordeelden vreemde volken vanuit hun eigen perspectief en beschreven hen doorgaans in etnologische clichés. Geleid door hun eigen politieke agenda gaven zij op zijn zachtst gezegd een gekleurde kijk op het volk dat zij Saksen noemden. We moeten ons dan ook voortdurend afvragen wie deze teksten hebben opgesteld en vooral met welke intentie.

Romeinse auteurs beschreven de Saksen voornamelijk als piraten die met hun schepen de kusten van Gallië en Brittannië onveilig maakten. Zij werden slechts geïdentificeerd op basis van de plaatsen die zij aanvielen en niet door hun etnische afkomst, die er blijkbaar niet toe deed. Het is dan ook de vraag of de door de Romeinen genoemde *Saxones* in etnische zin als een afzonderlijk volk opgevat moeten worden.

Datzelfde geldt voor de Germaanse migranten die in de vijfde eeuw van het Europese vasteland naar Groot-Brittannië voeren. Aanvankelijk werden zij allemaal Saksen genoemd, hoewel het aannemelijk is dat we met verschillende bevolkingsgroepen te maken hebben.

Zelfs de goedgeïnformeerde Britse geestelijke Gildas noemde hen in de vroege zesde eeuw Saksen, zonder onderscheid te maken op basis van etniciteit. Hij beschouwde de Germaanse piraten die de Britse kusten teisterden als een goddelijke straf voor de zonden van de bevolking, waarbij in het bijzonder de Saksen een gewelddadige reputatie hadden opgebouwd. Het is mogelijk dat ze afkomstig waren van de westelijke kusten van het vasteland, waar volgens vroege bronnen Saksen leefden. Het begrip 'Angelsaksen' komt pas voor het eerst rond

775 in een bron voor, hoewel hedendaagse historici dezelfde term nu ook op de vroegste migranten toepassen.

In de loop van de zesde eeuw begonnen Frankische geschiedschrijvers meer informatie te verschaffen over de bevolkingsgroepen in zowel het westelijke kustgebied van Gallië als de Noord-Duitse Laagvlakte, die ze allemaal Saksen noemden. Soms gaven deze auteurs enkele bijzonderheden prijs, maar ze bleven hen nog altijd in de Romeinse traditie als barbaarse buitenstaanders beschouwen.

Daarna verdwijnen de Saksen geleidelijk aan uit de Frankische bronnen die betrekking hebben op de westelijke kusten. Met de opkomst van het Karolingische koningshuis in de achtste eeuw werden alleen nog Saksen genoemd in het noordoostelijke gebied achter de Rijn dat onder de invloedssfeer van deze op expansie beluste heersers was gekomen.

Geleidelijk waren de Saksen getransformeerd van een lastig te definiëren volk tot de bewoners van de Germaanse wouden die volgens Frankische kronieken wemelden van de opstandige stammen. Welbeschouwd werden alleen degenen die in het betwiste grensgebied tegenstand tegen de Frankische veroveringszucht boden als Saksen aangeduid. Er is weinig bekend over de bevolking die verder weg van het strijdtoneel woonde.

Naarmate de oorlogshandelingen zich dieper in de wouden verplaatsten, schoof ook de naamgeving van de bewoners in oostelijke en noordelijke richting op. De Franken bleven vechten tegen een bevolking die ze consequent als Saksen aanduidden. Daarom bewoonden de Saksen die uiteindelijk in de vroege negende eeuw door Karel de Grote werden onderworpen, een veel uitgestrekter gebied dan degenen die halverwege de zesde eeuw tegen de Frankische koning Chlotharius I hadden gestreden.

Uiteindelijk zouden de Franken de term 'Saksen' toepassen op de gehele bevolking van het door hen veroverde deel van de Noord-Duitse Laagvlakte. De grenzen van Saksen werden dus niet bepaald door een homogene etnische eenheid, maar eerder door de wisselende omstandigheden van het krijgsbedrijf.

Middeleeuwse geschiedenis van de Lage Landen

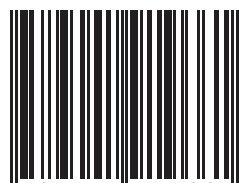
De term 'de Saksen' wordt door de geschiedenis heen vrijelijk gebruikt, maar wat – of beter gezegd: wie – we daartoe rekenen verschilt al sinds de oudheid. Niets blijkt zo kneedbaar als deze term in vroeg-middeleeuwse geschriften, die vaak gekleurd zijn door een politieke agenda. Wie waren deze Saksen? Hoe leefden ze? En wat maakte hen zo interessant voor grootheden als Karel de Grote? Van de drie bekendste middeleeuwse bevolkingsgroepen uit het Nederlandse taalgebied – de Franken, de Friezen en de Saksen – is er geen zo enigmatisch als de Saksen. In *De Saksen* gaat Luit van der Tuuk op zoek naar de Saksische collectieve identiteit. Hij legt feit en fabel naast elkaar en ontrafelt zo de geschiedenis van een veelzijdig volk.

DORESTAD WAS VAN DE ZEVENDE TOT IN DE NEGENDE EEUW EEN ZEER BELANGRIJKE HANDELSPLAATS. LUIT VAN DER TUUK VERTELT U MEESTERLIJK HOE DIT ZO ONTSTOND

– *National Geographic* over Dorestad onthuld

Luit van der Tuuk (1954) is zelfstandig onderzoeker, publicist en conservator van Museum Dorestad. Hij is gespecialiseerd in de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Noordwest-Europa. Eerder verschenen van hem onder andere *De Friezen* en *De Franken*. Met zijn boek *De eerste Gouden Eeuw* won hij de W.A. van Es-prijs.

ISBN 978 94 0191 966 1

9 789401 919661

NUR 684

WWW.OMNIBOEK.NL